

В. Л. МИРОНОВ

ІВАН ФРАНКО — БОРЕЦЬ ПРОТИ КОЛОНІАЛІЗМУ І ЗАГАРБНИЦЬКИХ ВОЄН

Великою і багатогранною була діяльність Івана Яковича Франка — славного сина українського народу. Він відомий як видатний письменник і критик, як вчений-економіст і майстерний перекладач. Його творчий інтерес простягався на філософію і педагогіку, на мистецтво і юриспруденцію. Важко знайти таку галузь знань, в якій Франко більшою чи меншою мірою не виявив би себе.

Метою всього життя і невтомної літературної та громадської діяльності Франка було вірне і безкорисливе служіння народу. Франка глибоко турбувало тяжке становище трудящих в Австро-Угорщині і в Росії, в Італії і у Франції, в Данії і в Америці. Скрізь, підкреслював він, «соціальна динаміка нашого часу показує, що... чим більше нагромаджень багатства в одних руках, тим більші простори займає зубожіння мас»¹.

Франко поділяв встановлене Марксом положення про те, що капітал не визнає національних кордонів, що панування в капіталістичній системі декількох сильних держав позбавляє рівноправного становища більшість країн, особливо колоніальних і залежних, які відіграють на світовому ринку роль поставщиків дешевої сировини, є предметом експлуатації і наживи для капіталістів більш сильних держав.

Вважаючи колоніальну систему ганебним явищем капіталізму, Іван Франко боровся проти цієї системи і засобів її розширення — загарбницьких воєн. Він сам жив в умовах колоніального панування Австро-Угорщини, яка перетворила Галичину в сировинну базу, щоб мати, за його висловом, «місце відбуту для фабричних продуктів інших провінцій»² і «як можна більше її виексплуатувати»³.

Тому Франкові дуже добре були відомі хижацькі методи експлуатації поневолених народів. Визиск і насильства колонізаторів у Галичині доходили до таких жахливих розмірів, що українське населення тут знаходилося на межі вимирання. У статті «Як ми вмираємо?» Франко наводив разуючі факти: протягом короткого часу, з 1875 по 1882 р. у Галичині вмерло 1 653 569 чоловік, що становило більше $\frac{1}{3}$ всіх померлих

¹ І. Франко. Поза межами можливого. Літературно-науковий вісник, т. XII, 1900, стор. 5.

² І. Франко. *Ukraina irredenta*, журн. «Життя і слово», т. IV, кн. VI, 1895, стор. 473.

³ Матеріали до культурної та громадської історії Західної України, т. I, К., 1928, стор. 393.

в Австрії, хоч населення Австрії більше ніж у 6 разів перевищувало населення Галичини¹.

Тим самим Іван Франко ще раз підтвердив, що капітал, нещадний до життя і здоров'я трудящих у метрополіях, є ще більш нещадним до них у колоніальних і залежних країнах. Показуючи на фактах грабіжницьку політику пануючих класів Австро-Угорщини по відношенню до народних мас Галичини, Франко пробуджував ненависть до гнобителів, сприяв піднесенню боротьби трудящих проти соціального і колоніального поневолювання. Він громив буржуазних націоналістів, розкриваючи перед українським народом їх продажність, боягузтво, підлабузництво, готовність змовитися з колонізаторами, аби самим не втратити право експлуатувати трудящих.

Звертаючи свій погляд на різні континенти земної кулі, Франко бачив цілі народи, які стогнали і гинули під непосильним гнітом колонізаторів. З глибоким обуренням писав він, що беззахисне корінне населення в Америці систематично знищувалося тільки за те, що жило на землі, яку хотіли прибрати до рук європейські загарбники. Тільки в Північній Америці, зазначав Франко, внаслідок нелюдської експлуатації і розбою колонізаторів «з 8 мільйонів тамошніх тубільців за сто літ не лишилося й 800 тисяч»².

Буржуазні економісти і соціологи намагались пояснити швидкий розвиток капіталістичного виробництва і ріст прибутків підприємців у Сполучених Штатах «винятковістю» цієї країни, якій нібито властиві широка господарсько-демократична організація, приватна ініціатива, відсутність безробіття і криз. Франко на основі докладного вивчення фактів американської дійсності прийшов до іншого висновку. Швидкий розвиток американського капіталізму він пов'язував з експлуатацією дешевішої робочої сили іноземців, що нахлинули туди з усього світу, шукаючи заробітку і куска хліба. Ця експлуатація в США мало чим поступалась перед колоніальним пригніченням американських і азійських народів.

У Сполучених Штатах, відмічав Франко, проголошено доктрину Монрое «Америка для американців», але це ще не означає, що країна не буде використовувати робочу силу з-за океану. Хоч вона й багата, писав Франко, «а таки без чужого робітника годі обійтися і ті робітники... допомагають збогачувати Америку»³.

Факти свідчать, таким чином, що критика письменником американського капіталізму була принциповою і гострою. Цією критикою Іван Франко висловлював протест як проти офіційної політики насильства і розбою, що застосовувалася колонізаторами Америки щодо корінного населення загарбаних ними територій, так і проти експлуатації найманих робітників, що прибули в Сполучені Штати з надією позбутися нужди й голоду.

З великою симпатією ставився Франко до великого індійського народу, який став у XVIII столітті об'єктом колоніальної експансії. За життя письменника Індія була повністю захоплена Англією і перетворена нею в колонію. Франка особливо турбувала доля багатьох міль-

¹ Див. І. Франко. Як ми вмираємо? Зб. «В наймах у сусідів», т. I, Львів, 1914, стор. 78.

² І. Франко. Твори в двадцяти томах, т. XIX, К., 1956, стор. 167.

³ І. Франко. Свобода і автономія. Літературно-науковий вісник, т. XXXVII, кн. II, 1907, стор. 287.

йонів трудівників Індії, які систематично недоїдали і вмирали від голоду і хвороб.

Буржуазні ідеологи Англії намагались пояснити страшне зубожіння індійців з позиції «теорії» свого співвітчизника Мальтуса. Франко розумів всю необґрунтованість такого підходу до пояснення корінних причин тяжкого становища другого за величиною народу світу. Він був не тільки відвертим противником, але й принциповим критиком фальшивої «теорії» Мальтуса про народонаселення. Франко з усією рішучістю підкреслював, що ця «теорія» «покvapно і ненауково сформульована»¹.

Основну ж причину розорення і злигоднів індійського народу Іван Франко вбачав у довгочасному пануванні в Індії англійських колонізаторів. «Хто читає газети, той, певно, знає, що, прим., у Індії майже що кілька літ сотки тисяч народу гинуть з голоду,— то гинуть самі тубільці, індійці,— а англичани, що панують у тім краю, не то що не гинуть, а ще й збагачуються»².

У цих небагатьох, але сповнених глибокого змісту і значення словах Франко розкриває всю суть колоніальної системи капіталізму, що приводить цілі народи до зубожіння і загибелі і збагачує лише купку експлуататорів.

Засуджуючи капіталістів Сполучених Штатів Америки, Англії, Франції, Німеччини та інших країн за їх зажерливість і жорстокість, Франко відмічав, що вони нещадно експлуатують народи не тільки колоній, але й усіх тих країн, які в певній мірі залежні від них. Це він показав на прикладі царської Росії.

Пристрасний поборник дружби українського і російського народів, Іван Франко не припиняв ганьбити правителів Росії, які перетворили країну в «темне царство», де волею панівних класів були встановлені «неволя, темнота, бідність та деморалізація»³.

Особливе обурення Франка викликало те, що царський уряд дозволяв хижацьке використання природних багатств і жорстоку експлуатацію трудящих мас Росії іноземним капіталом, який поставив країну в пряму економічну і політичну залежність від Заходу. Тому, говорив Франко в 1907 р., «Росія сьогодні більше для французів, для німців, англичан, які... в її державний скарб повкладали свої мільярди і знай пильнують кожної копійки, яка впливає до того скарбу від руських, і українців, і інородців, щоб поділитися нею». У той час, продовжує Франко, як «найбільша частина збіжа та природних багатств Росії... іде в руки тих же чужих експлуататорів..., маси... великоруського народу живуть сьогодні в такій нужді, в такім занедбанню, бідності, темноті, поневірці, що весь світ з жахом і невірою читає про се покази свідків»⁴.

Виступаючи проти колоніального гноблення трудящих, Іван Франко відкрито засуджував загарбницькі війни, які проводилися великими капіталістичними державами — Англією, Францією, Німеччиною, Сполученими Штатами Америки та іншими країнами на протязі XIX і на початку XX століть. З цього погляду великий інтерес має його стаття «Війни і військо в наших часах», опублікована у 1882 р. в журналі «Світ», в якій Франко звертав увагу громадськості на згубні наслідки, які несуть народам руйнівні війни.

¹ І. Франко. Твори в двадцяти томах, т. XVIII, К., 1956, стор. 471.

² Там же, т. XIX, стор. 167.

³ Там же, т. XVII, К., 1955, стор. 26.

⁴ І. Франко. Свобода і автономія, стор. 285—286.

Автор статті на основі багатьох фактів переконливо показав, що мілітаристська політика капіталістичних країн і війни, які вони ведуть, важким тягарем лягають на плечі трудящих. Капіталістичні країни, вказував він, «удержують величезні постійні війська, видають величезні гроші на зброю і прокормлення вояків, одним словом, *стогнуть під гнетом мілітаризму*», тоді як «переважна частина народу пропадає і пропадати мусить в бідності, темноті і бесправю»¹.

Про те, що війна ненависна простому народові, якому чужі загарбницькі прагнення капіталістів-колонізаторів, Франко писав і в ряді інших своїх творів, зокрема в таких, як «Що таке поступ?», «Розмова про гроші й скарби». Війну нав'язують народіві експлуататорські класи, підкреслював він, тому що вона є для них засобом наживи, збагачення. «Аж за наших часів, — відмічав Франко, — виродилися нові богачі, що... основується своїми сітями мільйони людей, цілі краї, цілий світ,... братаються з панами і князями. Ви, певно, чували о таких, богачах: Ротшильдах і др., котрих маєток виносить тисячі мільйонів, котри позичають гроші царям і державам і від котрих не раз залежить спокій або війна на світі»².

За своє життя Франко був свідком багатьох кровопролитних воєн, розпочатих могутніми капіталістичними державами за загарбання колоній, ринків збуту, за право безконтрольно розпоряджатися долею цілих країн і народів. Висловлюючи в пресі своє різко негативне ставлення до цих воєн, Франко кожного разу прагнув показати дійсну мету їх організаторів, викликаючи у трудящих співчуття до народів, які відстоюють в боротьбі з загарбниками свою незалежність.

Одну з таких воєн розв'язали у жовтні 1899 р. англійські колонізатори в Африці проти бурів — нащадків голландських поселенців, які жили в південноафриканських республіках Оранжевій і Трансваалі. Нерівна битва, яку Англія сподівалася переможно завершити за короткий строк, перетворилася у затяжну і кровопролитну англо-бурську війну, яка закінчилась тільки у травні 1902 року.

Франко відмічав, що понад 300 років тому бури, які оселилися на крайньому півдні Африки, не хе́тували розбоєм при загарбанні у місцевого населення земель під свої ферми. Пізніше, витіснені англійцями, вони зайняли нові райони африканського материка, і це «оселення» не обійшлося без знищення окремих місцевих племен, за що Франко різко засуджував бурів.

Але бури в порівнянні з англійськими колонізаторами були, за словом Франка, лише «маленькими розбійниками». Вони не виставляли регулярних армій проти корінного африканського населення, як це робили англійці, коли виступали проти них, бурів, намагаючись перетворити республіки Оранжеву і Трансвааль у свої колонії. Капіталістична Англія здійснювала планомірне завоювання чужої території за всіма правилами буржуазної стратегії і тактики, розраховуючи перетворити завойовані землі в нову сферу прикладання капіталу.

Обурений жорстокістю англійських колонізаторів, які, як відомо, огнем і мечем спустошували ферми бурів і зігнали в концентраційні табори десятки тисяч жінок і дітей, Франко писав у статті «Що таке поступ?», що бури «зробилися жертвою більшого... розбійника — Англії,

¹ І. Франко. Війни і військо в наших часах, журн. «Світ» № 16—17, 1882, стор. 290—291.

² І. Франко. Твори в двадцяти томах, т. XIX, стор. 259—260.

який, певно, внесе в той край більше порядку, культури, науки, свободи, а з нею разом і здирства і визиску»¹.

Факти свідчать, що боротьба Франка проти колоніальної політики капіталістичних держав і колоніальних воєн мала бойовий, революційно-демократичний характер. Своїми виступами Франко зривав маску з організаторів колоніального розбою, які під фальшивими лозунгами «цивілізації неєвропейського населення», «залучення його до сучасної культури і свободи» прагнули перетворити загарбані ними землі в свої колонії, а народи, що жили на цих землях, — у своїх підневільних рабів.

Твори Івана Франка, в яких він різко засуджував колоніалізм і загарбницькі війни, актуально звучать і в наші дні. В світі ще збереглися сили, які прагнуть зберегти колоніальне панування в багатьох країнах Азії, Африки, Америки. Вони проповідують расизм і війни, витрачають величезні кошти на озброєння, намагаються залякати народи, які борються за свою свободу.

Могутній національно-визвольний рух в колоніальних і залежних країнах, що зустрічає підтримку і співчуття в серцях трудящих всього світу, розбиває розрахунки колонізаторів. Цій грізній силі вони не спроможні протидіяти, кайдани колоніального рабства валяться, все більше народів і країн здобуває свободу і незалежність.

З другого боку, могутній рух сучасності — рух прихильників миру — міцною стіною заступив шлях паліям війни. Мільйони простих людей в усіх кутках земної кулі об'єднали свої зусилля, щоб не допустити нових нещасть, нових руйнувань, вони повні рішучості розгромити агресорів. В наш час війни не є вже фатальною неминучістю, їх можна відвернути в сучасну епоху.

У боротьбі народів за свободу і щастя, за мир і демократію буде покладено край ганебному явищу капіталізму — колоніальній системі.

Трудящі всіх країн, які беруть участь у цій боротьбі, з глибокою любов'ю шанують пам'ять великого сина українського народу Івана Франка, який протягом усього свого життя виступав на захист колоніальних народів, палко відстоював інтереси всіх тих, «що ллють свій піт і кров», всіх тих, «котрих гнетуть окови». Виступи Франка проти воєн і мілітаризму є й донині дійовим засобом у боротьбі проти імперіалістичних загроз і авантур, які не несуть трудящим нічого, крім страждань і зубожіння.

¹ І. Франко. Твори в двадцяти томах, т. XIX, стор. 168.